

НАЗВИ ОСІБ ЗА ФАХОМ “АРХІТЕКТУРА, БУДІВНИЦТВО” У ТРАКТАТІ ВІТРУВІЯ “DE ARCHITECTURA”

Олійник Люба Рудольфівна

асист.

Львівський національний університет імені Івана Франка

Проаналізовано лексичні одиниці на позначення осіб за фахом “архітектура, будівництво”, що належать до однієї з лексико-семантичних груп архітектурно-будівельної лексики латинської мови. Досліджено словотвірну структуру, семантику та функціонування цих лексем в тексті трактату. Встановлено, що лексико-семантичну групу на позначення осіб за фахом у трактаті Вітрувія складають переважно більшості віддієслівні та відіменникові лексеми *nomina agentis*. Лексеми цієї групи утворюються шляхом деривації, словоскладання, запозичення та субстантивзації.

Ключові слова: лексико-семантична група; архітектурно-будівельна лексика; назви осіб на позначення професії або роду заняття.

Архітектурно-будівельна лексика відображає одну з найбільш древніх ділянок знання, що складають невід’ємну частину людського досвіду. Протягом всієї історії архітектури і будівництва споруди та будівлі були пам’ятниками людської цивілізації, а також визначали умови людського життя та праці, будучи не тільки місцем перебування людини, але й одним із невід’ємних чинників формування його світогляду і світорозуміння, якостей, від яких безпосередньо залежала творча активність індивідуумів і темп прогресу, тому вивчення і дослідження архітектурно-будівельної лексики на сучасному етапі є актуальним.

Дослідженню архітектурно-будівельної лексики присвячено чимало праць на матеріалі української мови [Думанська 2008, 132-134; Кошлатий 2010, 46-48; Письмиченко 1991, 46-51; Чепіга 1982, 51-6], російської та англійської мови [Гринев 2004, 213]. Латинська архітектурно-будівельна лексика найбільш повно представлена у трактаті римського архітектора й інженера другої половини I століття Вітрувія Полліона “*De architectura*”, вивченню й дослідженню якої присвячено низку наших публікацій [Олійник 2003, 240-248; Олійник 2004, 224-229; Олійник 2010, 126-13]. Серед лексико-семантичних груп архітектурно-будівельної лексики [Олійник 2010, 127] виокремлюємо групу “назви осіб за професією – спеціалістів будівництва та архітектури”. **Метою** роботи є виявити семантичні, словотвірні та функціональні особливості лексики на позначення осіб за фахом “будівництво та архітектура” в тексті трактату Вітрувія “*De architectura*”. **Об’єктом** дослідження є номінації осіб за архітектурно-будівельними професіями, а **предметом** – характерні ознаки їхньої структури, семантики та функціонування їх в тексті аналізованого трактату.

В тексті трактату на позначення майстра, художника, спеціаліста, знавця, митця виступає композитна лексема *artifex* (від іменника *ars* – *мистецтво* і дієслова *facio* – *робити, творити*), яку А. Форчеліні трактує як *qui artem aliquam exercet*”

[Forcellini t.1, 242] – той, який займається якимсь мистецтвом. Вона простежується у складі декількох словосполучень, перед усім у поєднанні з означенням *perfectus* – досконалий для характеристики архітектора (1, 1, 3; 6. praef, 6)¹. Окрім цього, означеннями до цього слова засвідчено синонімічні прикметники із значенням “невизначено мала кількість людей”: *singuli* – поодинокі, *neque omnes* – не всі, *pauci* – деякі. Вони слугують для підкреслення винятковості професії архітектора, який повинен перевершувати всіх майстрів, які, завдяки винятковій старанності і працелюбності, стоять на першому місці в окремих науках – *etiam ut omnes artifices superet qui singulis doctrinis adsiduitatem cum industria summa praestiterunt* (1, 1, 14). В цьому уривку означенням до іменника *artifex* слугує прикметник *omnes* – всі, яким автор протиставляє винятковість архітектора усім іншим митцям.

На позначення архітектора Вітрувій вживає латинізований грецизм *architectus* [Олійник 2014, 213-218], який має значення *praefectus seu princeps structorum* [Forcellini t.1, 222] – начальник, голова або керівник будівельників. Згадуючи архітекторів минулого (Піфія, Аркесія, Гермогена), автор вживає атрибутивні словосполучення *veteres architecti* (1. 1, 12; 5. 3, 8) – давні архітектори і *antiqui architecti* (4. 3, 1) – стародавні архітектори з синонімічними означеннями *veteres* і *antiqui*.

До категорії майстрів належать також скульптори (*statuarii, plastes*) і художники (*pictores*), а також майстри, ремісники (*fabri*). Відіменникова лексема *statuarius* (*statua* – статуя з формантом *-arius*, що вказує на професійну діяльність [Stolz 1928, 211]) використовується Вітрувієм тричі. Згадуючи древніх скульпторів (Мирона, Поліклета, Фідія, Лісіппа, Леохара, Бріаксія, Скопаса, Праксителя) автор вживає атрибутивне словосполучення – *antiqui statuarii* (3, praef., 1), яке має видове значення по відношенню до *statuarius* з родовим значенням і яке уточнене ще одним означенням *nobiles* (3, 1, 2) – знамениті, тобто ті, які мають широку славу, популярність, славнозвісні. Цією лексемою, вжитою у множині, автор підкреслює популярність образу Атланта, підтримуючого небо, серед скульпторів – *Atlas... a pictoribus et statuariis deformatur sustinens mundum* (6, 7, 6). Віддієслівна лексема *pictor* (*pingo* – малювати) інтерпретується як *qui pingit, seu picture exercent* [Forcellini t.3, 392] – той, який малює, або займається живописом. Цей *nomen agentis* з формантом *-tor* [Stolz 1928, 238] у Вітрувія зустрічається у формі неузгодженого означення для конкретизації типу майстерень, зокрема, майстерень художників – *pictorum officinae* (6, 4,2). Цією лексемою, вжитою у множині, автор підкреслює популярність образу Атланта не тільки серед скульпторів, але й серед художників – *Atlas... a pictoribus et statuariis deformatur sustinens mundum* (6, 7, 6). Як і випадку з іменником *statuarii*, лексема *pictor* є словом з родовим значенням по відношенню до видового поняття у вигляді атрибутивного словосполучення *antiqui pictores*, яке супроводжується уточнюючим означенням *nobiles* (3, 1,2) і яким наголошується, що стародавні живописці та скульптори брали

¹ Тут і далі приклади подаються за виданням: Vitruvii de architectura libri decem. – Edidit V. – Rose. Lipsiae, 1912. Цифри в дужках означають відповідно книгу трактату, главу і абзац.

до уваги співрозмірність частин тіла і цим досягли великої та нескінченної слави: *Reliqua quoque membra suas habent commensus proportiones, quibus etiam antiqui pictores et statuarii nobiles usi magnas et infinitas laudes sunt adsecuti nobiles* (3, 1, 2).

Згадуючи скульпторів Мирона і Поліклета (1,1,13), Вітрувій вживає синонімічний до іменника *statuarius* грецизм в латинській транскрипції – *plastes*. А. Форчеліні дає таке визначення цього слова: *qui vasa vel statuas, aliave opera ex arlilla vel gypso facit, figulus* [Forcellini t.3, 405] – той, який виготовляє посуд або статуї, або інші вироби з білої глини і гіпсу, гончар. Вітрувій вживає цей іменник один раз, говорячи про скульпторів Мирона і Полікліта (1,1, 13).

Лексема *faber* описується в лексикографічних джерелах як *omnis artifex, qui e quavis duriore materia facit aliquid* [Forcellini t.2, 252] – всякий майстер, який щось робить з якогось твердішого матеріалу. Вітрувій вживає цей іменник у другій книзі, говорячи про майстрів будівельної справи, на що вказує лексема *aedificandum*: *Cum autem cotidie faciendo tritiores manus ad aedificandum perfecissent... fabros esse se profiterentur* (2,1,6) – Коли ж люди, завдяки щоденній роботі, більше набили собі руку в будівельній справі... вони змогли оголосити себе майстрами. У цій же книзі згадуються Вітрувієм і ливарники (2, 1, 6), для позначення яких лексема *faber* конкретизується прикметником *aerarius* – мідний. Атрибутивна синтагма *fabri aerarii* – майстри, які мають відношення до міді, які працюють з міддю, має видове значення у відношенні до *faber* – слова з родовим значенням. Лексема *faber* вживається також автором у четвертій книзі на позначення майстра, який виконує столярні роботи, свідченням чого є іменник *tigna* – бруси в її лексичному оточенні: *inter tigna* – між брусами, *tignorum praecisiones* – торці брусів, *praecisiones tignorum tectae* – закриті торці брусів (4, 2, 2). Вітрувій описує, що фронтони та карнизи кам'яних і мармурових будівель храмів античні майстри (столяри) прикрашали дуже красивими столярними роботами: *antiqui fabri ...supraque coronas et fastigia venustiore specie fabrilibus operibus ornaverunt...* (4, 2, 2). У десятій книзі автор, вживаючи лексему *faber*, очевидно говорить про коваля, оскільки в тексті йдеться про ковальські міхи – *folles fabrorum* (10, 1, 6), на позначення майстра-коваля.

Відіменникова лексема *officinator* (*officina* – майстерня) має значення той, який займається в майстерні, працюючий в майстерні, митець, майстер, ремісник – *officinam exercens, in officina laborans, artifex, faber* [Forcellini t.3, 235]. Цей помен agentis з формантом *-tor* вживається тільки Вітрувієм, тобто є неологізмом: *Cum magnificenter opus perfectum aspicietur, a domini potestate inpensae laudabuntur; cum subtiliter, officinatoris probabitur exactio; cum vero venuste proportionibus et symmetriis habuerit auctoritatem, tunc fuerit gloria area architecti* (6, 8, 9) – Коли видно, що робота виконана з пишнотою, будуть хвалити господаря, не поскупився на витрати, коли з витонченістю, будуть схвалювати ретельність виконання майстра, коли ж вона буде справляти враження своїми прекрасними пропорціями і співрозмірністю, то буде слава архітекторові. Вводячи в текст цей іменник, Вітрувій дає можливість класифікувати митців і майстрів за місцем виконанням

робіт, а саме під відкритим небом або в приміщенні (майстерні). З цієї точки зору більшість майстрів кваліфікуються як *offinator*.

Штукатурним і малярним видам робіт присвячені п'ять розділів сьомої книги Вітрувія. Виконавцем цих робіт автор називає штукатура і маляра, вживаючи віддієслівну лексему *tector*, утворену від основи супіна дієслова *tego* – *покривати* з формантом *-tor*. Лексикографічні джерела дають таке визначення цього слова: *qui tegit, et praecipue qui parietes opere tectorio perficit* [Forcellini t.3, 280] – *той, хто покриває, і переважно той, хто стіни обробляє штукатуркою*. Коли автор говорить про штукатура, тоді лексичним оточенням виступають такі вирази: *camerae politae* (7, 3, 3) – *оброблені склепіння*, *coronae* (7, 3, 3) – *карнизи*, *materies ex calce et harena mixta* (7, 3, 2) – *змішаний матеріал (розчин) із вапна і піску*, *soliditas tectorii* (7, 3, 5) – *міцність штукатурки*, *tribus coriis harenae et item marmoris solidati parietes* (7, 3, 6) – *стіни, покриті трьома шарами піску і також мармору*, тоді коли в тексті йдеться про маляра бачимо інших лексичних партнерів, а саме: *reliquum (fuliginem) tectores glutinum admiscentes in parietibus utuntur* (7, 10, 2) – *решту сажі маляри, змішуючи з клеєм, використовують при стінах*, *atramentum tectoribus non invenustum* (7, 10, 3) – *гарна чорна фарба для малярів*, *atticum (sil) tectores volunt imitari* (7, 14, 1) – *аттичну охру маляри хочуть відтворювали*.

Віддієслівну лексему *aedificator* – *будівельник, зодчий* Вітрувій вживає один раз у множині, даючи настанови щодо розташування будівель (6, 6, 7). Цей іменник є *nomina agentis* утворений від основи супіна складеного дієслова *aedifico* (*aedes* – *будівля, храм* + *facio* – *робити*) – *будувати* і означає, як засвідчують лексикографічні джерела, *того, хто будує, засновує будинки, храми* – *qui aedificat, aedes condit* [Forcellini t.1, 83]. У другій книзі трактату на позначення будівельників виступає лексема *aedificantes* (2, 10, 3) – *будуючі* (*participium praesentis activi* від *aedifico*), автор вживає її при описі матеріалів, які необхідні при спорудженні будівель, і достоїнств та недоліків в кожному окремому роді цих матеріалів, щоб все це було відоме будівельникам: *de copiis quae sunt necessariae in aedificiorum conparationibus, ... quaeque insunt in singulis generibus virtutes et vitia, uti non sint ignota aedificantibus* (2, 10, 3)

Субстантивований прикметник *operarius* (від іменника *opera* – *робота, діяльність* + формант *-arius*) з еліпсисом слова *homo* [Forcellini t.3, 245] позначає робітника і зустрічається один раз (10, 3, 7), коли автор говорить про важкість дуже великого тягару, який треба перенести на жердинах силами шістьох або чотирьох носіїв – *onerum vero maxima pondera, cum feruntur a phalangariis hexaphoris et tetraphoris* (10, 3, 7). Як бачимо, у цьому прикладі робітники, які виконують роль носіїв, мають назву *phalangarii*, що утворена від іменника грецького походження *phalanga* – *жердина для перенесення тягара*, і форманта *-arius*. Ця лексема супроводжується двома прикметниками грецького походження *hexaphori* et *tetraphori*, що позначають одного із шести або одного з чотирьох людей, які щось переносять [Forcellini t.2, 408], які формують видові поняття до *phalangarii*.

Лексико-семантичну групу на позначення осіб за фахом “будівництво та архітектура” у трактаті Вітрувія утворюють 14 лексем, з яких найчастіше вживається лексема *architectus* (49 слововживань), що свідчить про провідну роль цієї особи в процесі будівництва та в архітектурі. Між лексемами засвідчено синонімічні (*statuarii – plastes*,) та гіперо-гіпонімічні відносини (*architecti – antiqui/veteres architecti*, *statuarii – antiqui statuarii*, *pictores – antiqui pictores*, *fabri – antiqui fabri*, *fabri aerarii*, *phalangarii – phalangarii hexaphori et tetraphori*). Значення деяких лексем, зокрема, *faber* і *tector*, мотивується їх функціонуванням в певному лексичному оточенні. Одиниці цієї ЛСГ утворюються шляхом деривації, словоскладання, запозичення, субстантивзації. Серед них за словотвірною структурою виділяємо: 1) композитні лексеми *artifex*, *architectus*; 2) віддієслівні *nomina agentis* з формантом *-tor* (*aedificator*, *pictor*, *officinator*, *tector*), які є в переважаючій більшості, а також відіменникові лексеми з формантом *-arius* (*statuarius*, *operarius*, *phalangarius*); 3) субстантивати (*faber*, *aedificantes*); 4) грецизм в латинській транскрипції (*plastes*) та латинізовані грецизми (*architectus*, *phalangarii*, *hexaphori*, *tetraphori*).

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в продовженні вивчення лексико-семантичних груп латинської архітектурно-будівельної лексики, зокрема назв будівель та їх складових частин.

Олійник Л. Р., асист.

Львівський національний університет імені Івана Франко

Наименование лиц по специальности “архитектура, строительство” в трактате Витрувия “De architectura”

Проанализированы лексические единицы для обозначения лиц по специальности «архитектура, строительство», принадлежащие к одной из лексико-семантических групп архитектурно-строительной лексики латинского языка. Исследована словообразовательная структура, семантика и функционирование этих лексем в тексте трактата. Установлено, что лексико-семантическую группу для обозначения лиц по специальности в трактате Витрувия составляют в подавляющем большинстве отглагольные и отсубстантивные лексемы *nomina agentis*. Лексемы этой группы образуются путем деривации, словосложения, заимствования и субстантивации.

Ключевые слова: лексико-семантическая группа; архитектурно-строительная лексика; названия лиц для обозначения профессии или рода занятий.

Olijnyk Liuba, Assistant Professor

Lviv Ivan Franko National University

Nomination of People by Profession “Architecture, Construction” in Vitruvius’ Tractate “De Architectura”

Lexical units referring to people named by profession “Architecture, Construction” that belong to one of the lexical-semantic groups of the architecture and construction vocabulary in Latin are being analyzed. The morphological structure, the semantics and the functioning of these lexical items in the text of the tractate are examined. It was cleared out that lexical-semantic group for denotation of people by profession in Vitruvius’ tractate includes mainly verbal and substantive lexemes – *nomina agentis*. The formation of such lexical units involves processes of derivation, compounding, borrowing and substantivizing.

Key words: lexical-semantic group; architecture and construction vocabulary; names of people referring to professions.

Література:

1. *Гринев А.С.* Сопоставительный анализ английской и русской архитектурной терминологии (На материале тематического поля «Теория и история архитектуры») : Дис. ... канд. филол. наук / А.С. Гринев. – Москва, 2004. – 213 с.
2. *Думанська Л.* Особливості архітектурних термінів (на матеріалі “Словника будівельної термінології” С.Булди) / Л. Думанська // Вісник національного університету “Львівська політехніка”. Проблеми української термінології. – № 620. – Львів, 2008. – С.132-134.
3. *Кошлатий, О. Б.* Становлення і розвиток сучасної української архітектурно-будівельної термінології / О. Б. Кошлатий // Будівництво України : Науково-виробничий журнал. – 2010. – № 2. – С. 46-48.
4. *Олійник Л.Р.* Архітектурна термінологія з формантом tio/sio (на матеріалі трактату Вітрувія «De architectura») / Л.Олійник // Матеріали міжнародної конференції «Мова і культура». – Вип. 6, т.V. част. 2. – Київ, 2003 – С. 240 -248.
5. *Олійник Л.Р.* Архітектурні терміни і специфіка їх функціонування в трактаті Вітрувія «De architectura») / Л.Олійник // Матеріали міжнародної конференції «Мова і культура» – Київ, 2004, т.III. – С. 224 -229.
6. *Олійник Л.Р.* Будівельна лексика трактату Вітрувія «De architectura» / Л.Олійник // Іноземна філологія. – Вип. 122. – Львів, 2010. – С.126-131
7. *Олійник Л.Р.* Вербальна характеристика архітектора у трактаті Вітрувія “De architectura” / Л.Олійник //Іноземна філологія. – Випуск 127.Частина 1. – Львів, 2014. – С. 213-218.
8. *Письмиченко А. М.* Сучасна будівельна термінологія в українській і російській мовах / А. М. Письмиченко // Мовознавство. – 1991. – № 6. – С. 46- 51.
9. *Чепіга І. П.* Будівельна лексика староукраїнської мови (загальні поняття, будівельні матеріали, первинна обробка дерева, знаряддя праці) / І. П. Чепіга // Мовознавство. – 1982. – № 2. – С. 51-61
10. *Forcellini Ae.* Totius Latinitatis Lexicon. – Schneebergae, 1859. – 1887. – 346 p.
11. *Stolz F., Schmalz I.* Lateinische Grammatik: Laut- und Formenlehre, Syntax und Stilistik. – 5-e Aufl. Munchen, 1928. – 924 s.

Стаття надійшла до редакції 12.11.2015.